

MACARİSTAN'DA AYDINLANMANIN DİLİ VE İDEOLOJİSİ

İsmail DOĞAN*

Öz

Macar Aydınlanması Avrupa Aydınlanma hareketlerinin kendine özgü bir uzantısıdır. Hümanizm, Rönesans, Reformasyon gibi fikir ve inanç akımları neredeyse eşzamanlı olarak Macaristan'a da yayılmıştır. Macaristan'da Aydınlanmanın ilk dönemi 1772'de Bessenyei'nin edebiyat hayatına girişinden Macar jakobenlerinin lideri Martinovics'in 1795'te idam edilmesine kadar sürer; ikinci evre ise 1795'ten 1825 yılında başlayan Reform hareketine kadar olan dönemi kapsar. Macar Aydınlanmasının en önemli meseleleri Macar dilinin geliştirilmesi, bağımsızlık ve milli devlet idealine erişmek olmuştur.

Anahtar sözcükler: Aydınlanma, Dil Reformu, Hümanizm, Orta Avrupa, Batı Medeniyeti, Habsburg İmparatorluğu, Reformasyon, Milliyetçilik

Abstract

The Language and Ideology of Enlightenment in Hungary

Hungarian Enlightenment is a natural continuation of European Enlightenment movements. It has been spread simultaneously in Hungary as an intellectual and religious movement like Humanism, Renaissance and Reformation. The first period of Enlightenment in Hungary starts in 1772 by Bessenyei's entry into the literary life and ends with the execution of Martinovics in 1795, who was the leader of Hungarian Jacobins. The second period is till the beginning of reform movements in 1825. The most important issues of Hungarian Enlightenment were the language reform, the question of national independence and the idea of Hungarian nation-state.

Keywords: Enlightenment, Language Innovation, Humanism, Central Europe, Western Civilisation, Habsburg Empire, Reformation, Nationalism

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Hungaroloji Anabilim Dalı, dogan_ismail@hotmail.com

Tuna nehrinin batısındaki Avrupa toprakları, sınırları her ne kadar okyanus sahilleriyle şekillenen bir Avrupa haritası çiziyor olsa da, Avrupa'nın aslında tarihin hiçbir döneminde kendi içerisinde tam anlamıyla homojen bir politik, ideolojik ve kültürel-medenî tezahürü olmamıştır. İlk büyük kavimler göçünden, Slav kitlelerin ve en son Macarların Avrupa topraklarına yerleşmesine kadar Avrupa'nın etnik ve kültürel-medenî haritası sürekli olarak değişmiştir. Fakat her halükarda Tuna nehrinin doğusunda kalan topraklar için ne medeni anlamda, ne de coğrafi anlamda bir Avrupa'dan bahsedilebilir. Bununla beraber, görece de olsa, homojen bir Avrupa medeniyetinden bahsedeceksek, bunu en çok hak eden, Ortaçağ Avrupa'sıdır. Bununla birlikte *Avrupa medeniyeti* ifadesinin sonradan üretilmiş bir kavram olduğunu düşünecek olursak, Ortaçağ'da Avrupa medeniyetini anlama/anlamlandırma gayretimizde sıkıntıya düşeriz; bu durumda en doğru ifade belki de *Hıristiyan Avrupa* olmalıdır. 1054 yılında Hıristiyanlığın doğu (Ortodoks) ve batı (Katolik) olarak ikiye bölünmesinden itibaren, Ortodoksluk ve onun yayıldığı topraklar, bugün Avrupa medeniyeti dediğimiz medeniyetten ayrılmış ve ondan uzaklaşmıştır. Kendi başına bir medeniyet ekolü olarak şekillenen doğu Hıristiyanlığı, Bizans Yunancası ve eski kilise Slavcası üzerinden yürürken, öte tarafta şekillenen medeniyetin taşıyıcısı ise Latince olmuştur. Batı medeniyeti, Atlantik sahillerinden başlayan ve kuzeyde kabaca Polonya'dan aşağıya doğru, Almanları, Çekleri, Macarları, Hırvatları ve Slovenleri de içine alarak Adriyatik sahilleriyle sınırlanan coğrafya içerisinde şekillenmiştir.

Macar Aydınlanmasını anlamak, onu genel olarak Avrupa'daki diğer Aydınlanma hareketleri içerisinde konumlandırmak, ortaya çıktığı ve yaygınlaştığı diğer Avrupa ülkeleriyle neredeyse eşzamanlı olarak mevzi kazandığını gösterebilmek için, öncelikle Macaristan'ın Avrupa medeniyeti içerisindeki yerini belirlemek gerekir, zira bir insan topluluğunun coğrafi konumu ve dâhil olduğu medeniyet ve mensubu olduğu dini inanış onun tüm değerler sistemini ileriye yönelik olarak kalıcı şekilde belirler. Macarlar IX. yüzyılın sonlarında Avrasya bozkırlarından gelerek bugünkü Macaristan topraklarına yerleşmiştir. 1001 yılında Kral Aziz István zamanında Hıristiyanlığın Roma Kilisesi (Katolik) ekolünü benimseyen Macarlar artık bu tarihten itibaren Batı Medeniyetinin organik bir parçası haline gelmiştir ve dolayısıyla "Macar kültürü Hıristiyanlığın benimsenmesiyle doğmuştur (...) İnsan, bedensel varlığı itibarıyla Macar olabilir, fakat ruhsal varlığı itibarıyla Hıristiyan'dır ve ruh bedene hükmeder" (Szerb 1992: 29, 87). Macar Kilisesi Roma'ya bağlı kiliseler ağının bir parçası olmuş, Macarlar da bütün kültürel üretimlerini yüzyıllar boyunca bu ağ ve yapı içerisinde şekillenmiş olan ortak kültürden devşirmiş ve ona katkıda bulunmuştur.

Hümanizm, Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma olarak isimlendirilen fikir akımları ve toplumsal hareketler, yukarıda sınırları çizilen medeniyet içerisindeki bölgesel gelenek farklılıklarının (özellikle de Güney, yani Latin dünyası ve Kuzey, yani Cermen dünyası), çeşitli kavim unsurları arasındaki çelişkilerin, savaşların ve mezhep mücadelelerinin de bir sonucudur. Zikredilen sınırlar içerisindeki halklar, bu fikir akımlarının oluşumuna ve gelişimine az ya da çok katkıda bulunmuştur ve bu akımların Avrupa'da yayılması görece bir eşzamanlılık içerisinde cereyan etmiştir. Bu görece eşzamanlılık bir tesadüf değildir; bunu sağlayan ise yine zikredilen sınırlar içerisinde organik bir şekilde örgütlenmiş bulunan Kilise teşkilatıdır. Memleketlerinden koparak dini eğitim almak üzere antik kültürün koruyucusu ve taşıyıcısı olan İtalya'daki dini okullara giden din adamı adayları, buralarda edindikleri bilgi birikimini, adabı ve kültürel-dini formasyonu kendi ülkelerine taşımışlardır. Hümanizm ve Rönesans, Avrupa'nın güney medeniyet ekolünün ürünüdür; buna mukabil Reformasyon ve Aydınlanma ise kuzey medeniyet ekolünün ürünüdür ve artık bir defa ortaya çıktıktan sonra, geri dönülmez bir şekilde, zikredilen coğrafyada yayılarak karmaşık dönüşüm ve geçişlilik süreçleri sonucunda Avrupa toplumlarını ve bizzat medeniyetini şekillendirmiştir.

Macarlar Macaristan topraklarını yurt edindiklerinde homojen bir etnik yapıya sahip değildi; ayrıca, zaten bölgede daha önceden yerleşik bulunan kadim unsurlarla da karıştıkları için, Macarların daha başlangıçta cemiyetin bütün üyelerince anlaşılır bir edebiyat geleneğine sahip olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Üstelik bir de buna, yeni inancı Macarlar arasında yayan din adamlarının, pagan geleneklerine hayli olumsuz yaklaştığını da eklememiz gerekir. XII. yüzyılda yaşamış bir Macar yazarının ifadeleri bu açıdan çok anlamlıdır: “Savaşları ve tüm kahramanlıkları konusunda, eğer bu sayfada yazılan sözlere inanmak istemiyorsanız, Macarların yiğitçe işlerini ve savaşlarını bugüne kadar unutmamış olan *regöslerin* [ozanların] saçma şarkılarına ve köylülerin sahte masallarına inanınız” (Anonymus: 115–116).

Latince XIX. yüzyıla kadar Macaristan'ın neredeyse ikinci dili olmuştur. Dolayısıyla, özetle “...Macar edebiyatı da aynen Fransız, İtalyan veya İspanyol edebiyatı gibi aslında Latin edebiyatının bir evladıdır. Macar edebiyatının, Cermen kavimlerinin tersine, zaman zaman kadim kaynaklarına başvuracağı Hıristiyanlık öncesi gelenekleri olmamıştır” (Szerb 1992: 31). Kilisenin Macar toplumu üzerindeki manevi etkisi ve baskısı dolayısıyla ilk Macarca edebiyat ürünleri oldukça geç bir dönemde şekillenmeye başlamıştır. Günümüze ulaşan bütünlüklü ilk yazılı ürün, *Halotti Beszéd* [Cenaze Vaazı] isimli 32 satırlık bir metindir ve XII. yüzyılın sonlarına tarihlenir. Elimize ulaşan en eski yazılı ürünlerden bir diğeri ise

XIII. yüzyılın sonuna tarihlenen *Ómagyar Mária Siralom* [Eski Macarca Meryem Ağdı] isimli şiiirdir. Her iki eser de aslında Latince'den yapılan uyarlamalardır, fakat ikinci eser arkaik dil ve üslup özellikleri dolayısıyla Macar şiir dilinin kökenlerine de ışık tutan önemli bir edebi yaratı sayılabilir. İki eserle ilgili en dikkat çekici husus ise, aslında her ikisinin de Latince bilmeyen Hıristiyan Macar halkının en temel dini ihtiyaçlarına cevap vermek üzere hazırlanmış metinler olmasıdır.

Hümanizm ve Rönesans fikirleri Macaristan'a Kral Mátyás'ın uzun hükümdarlık (1458–1490) döneminde girmiştir. Avrupa'da İtalya'dan sonra hümanistlere yer veren ilk saray Budin sarayıdır. Ayrıca yüzlerce Macar öğrenci İtalya'nın Padua, Bologna ve Ferrara gibi şehirlerinde öğrenim görmüş ve edindikleri birikimi Macaristan'a getirmiştir. Avrupa'da *Bibliotheca Corviniana* ismiyle nam salan kütüphane de onun eseridir. Bu öğrencilerin en ünlülerinden biri, Ferrara'da eğitim gören, Macar Hümanizminin en parlak siması Janus Pannonius'tur (1434–1472). Bu dönemde edebiyat dili hâlâ ağırlıklı olarak Latince'dir; Pannonius'un yurduna döndükten sonraki hayal kırıklığını en iyi şekilde yine kendi dizeleri ele verir: “Bu barbar topraklarında dudaktaki söz bile barbardır,/Bu topraklara ister Maro gelsin, lavtası ancak zevksiz sesler çıkarır,/İsterse Cicero gelsin, burada dilsiz olur çıkar” (aktaran Szerb 1992: 53).

Hümanizm döneminin en önemli meselelerinden biri de dil meselesidir; Latince üzerinden yürüyen edebiyat dilini yetkin bir Macarcayla dönüştüren ilk kişi Macar ozanı Bálint Balassi (1554–1594) olmuştur. Antikite geleneklerine hâkim olan ve Türkçe dâhil birçok dil bilen Balassi, Macar şiirini gelişkin Avrupa edebiyatları düzeyine çıkarmıştır. Aydınlanma döneminde merkezi bir rol oynayacak olan Macar dilinin yetersizliği meselesiyle ilk olarak Hümanizm döneminde meşgul olunmuştur. Erasmus'un Macar takipçilerinden biri olan János Sylvester (1504–1551) özellikle dil meseleleriyle ilgilenmiş ve 1541 yılında *Yeni Ahit*'i Macarcaya çevirmiştir. Sylvester ayrıca Latince-Macarca sözlük hazırlamış ve bir Macarca gramer kaleme almıştır. Yazdığı bir mektuptaki Macarcayla ilgili tespitleri ilginçtir: “Artık Hıristiyan milletler dilimizin mükemmelliği dolayısıyla ve taklit bile edemeyecekleri için bizleri kıskanacaktır. Yunan ve Latin dilini taklit ederek Macarca her türlü şiir yazılabileceğini gören hangi yabancı millet buna şaşırmasın ki?” (Klaniczay 1964: 301). Macar barok döneminin en önemli yazarı ve ilk Macar yapay epiğin yaratıcısı Miklós Zrínyi (1620–1664) *Szigeti Veszedelem* [Zigetvar Tehlikesi] isimli eserinin girişinde şöyle diyor: “...şiirlerime Türkçe, Hırvatça, Latince kelimeler karıştırdım, böylesinin daha güzel olacağını düşündüm, ayrıca Macar dili zayıftır, tarih yazarlar sözlerime inanacaktır” (Zrínyi 1980). Latince yazar

Pannonius ve Macarca yazan Zrínyi arasında Macar diline bakış anlamında bir paralellik vardır, fakat yine de bu *barbar diliyle* bir yapay epik ortaya koyan Zrínyi'nin eseri Macar edebiyatı açısından büyük bir ilerlemedir.

Yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere, Macaristan'da Macarca edebiyat oldukça geç bir dönemde başlamıştır ve Macar hümanistlerini en çok meşgul eden şeylerden biri de Macar dilini zenginleştirmek, edebiyat dili haline getirmek ve kurallarını belirlemektir. Bu gayretler Reformasyon devrinde daha da programlı ve sistemli bir şekilde yürüyecektir. Reformasyon, Almanya'da ortaya çıkışından hemen sonra Macaristan'a da yayılmıştır ve bu inancı "Wittenberg'den, Luther'in yakın çevresindeki öğrenciler beraberlerinde getirmiştir" (Szerb 1992: 55). Erdel de dâhil olmak üzere, Macaristan nüfusunun ezici çoğunluğu bu dönemde Protestan olmuştur ve bu durum Osmanlılar çekildikten sonra Habsburgların ülkede hâkimiyet kazanması, Katolik Restorasyonu ve Cizvitlerin Katolik inancını yeniden hâkim kılmasına kadar bu şekilde devam etmiştir. Matbaa Macaristan'da ilk olarak 1472 yılında, Avrupa'nın birçok ülkesinden daha erken bir tarihte kurulmuştur; Reform hareketlerinden daha erken bir tarihte kullanılmaya başlasa da, matbaa kullanımını yaygınlaştıranlar ve onu Katolik Kilisesi'ne karşı bir silah olarak kullananlar Protestanlar olmuştur. Protestanların, anadilini yüceltme ve ibadet dili haline getirme gayretlerinin Macaristan'daki en önemli sonuçlarından biri Kutsal Kitabın Gáspár Károlyi tarafından 1590 yılında tam metin olarak Macarcaya çevrilmesidir. Edebiyatın en önemli kaynaklarından biri kutsal kitaplardır, dolayısıyla insanların artık kendi kutsal kitaplarını Macarca olarak okuyabilmesi ve matbaa sayesinde kutsal kitap nüshalarının en ücra yerlere bile girmesi, Macar edebiyatının gelişimi açısından büyük bir atılımdır. "Mohaç savaşından sonra Macar edebiyatı artık geri döndürülemez bir şekilde Macarca olmuştur; dolayısıyla XVI. yüzyıl gerçek anlamda milli edebiyatın temellerinin atıldığı yüzyıldır" (Klaniczay 1961: 36).

Katolik Restorasyonu ve Cizvitlerin Latinceyi yeniden ihya etme gayretleri her ne kadar Protestanlığın Macaristan'da mevzi kaybetmesine neden olsa da, tarihin tekerleğinin geri çevrilemez oluşuna en güzel örnek, 1626 yılında bu defa Katoliklerin Kutsal Kitabı kendi itikatlarınca Macarcaya çevirmeleridir (György Káldi tarafından). Fakat Habsburgların Cizvitleri himaye etmesi ve Macarlar üzerindeki baskısı sonucunda "Macar dili de geri plana itilmiştir. Katolik Kilisesi müelliflerinin büyük kısmı yeniden Latince yazmaya başlamıştır; büyük soylu aileler seleflerinin geleneklerine yüz çevirerek Macar kültürünü bir kenara atmış, Fansızca veya Almanca okumaya ve konuşmaya başlamıştır. Birbiri ardına inşa edilen parıltılı barok saraylarda ne XVII. yüzyıldakine benzer bir Macarca edebiyat

hayatı bulmak mümkündür, ne de Macarca kitaplar ve kelimeler” (Klaniczay 1961: 84).

150 yıllık Osmanlı hâkimiyetinden sonra Osmanlıların Macaristan’dan çekilmesi Macarlar için bir kurtuluş olmamıştır; Habsburglar Macarlar üzerindeki baskılarını Osmanlı çekildikten sonra giderek arttırmış, Katolik inancı büyük soylu ailelerin yeniden bu inanca dönmesiyle ülkede yaygınlaşmış ve Almanca neredeyse hâkim dil haline gelmiştir. Latince 1844 yılına kadar Macarların öğrenim dilidir. Doğal olarak bu durum belirli Macar çevrelerinde Alman karşıtı düşüncelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Macarlar kendi milli bağımsızlıklarını kazanmak için ilki Imre Thököly’nin 1678–1682 yılları arasında, ikincisi II. Ferenc Rákóczi’nin 1703–1711 yılları arasında ve üçüncüsü de Lajos Kossuth’un önderliğinde 1848 yılında olmak üzere Almanlara karşı üç kez savaş vermiştir. Tüm bu bağımsızlık girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış, yenilen liderler ve destekçileri Osmanlıya sığınmak zorunda kalmış ve “Macarlar, Türk-Alman dilemmasından çıkış yolu bulamamıştır” (Szekfü 2002: 68). Bu durum, I. Dünya Savaşı sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun çöküşüne kadar bu şekilde devam etmiştir. Osmanlı hâkimiyeti altında iyice zayıf düşen siyasi ve askeri imkânları her ne kadar kuvvetli Habsburg baskısına karşı çıkmak için yeterli olmasa da, Macarlar bu dilemmadan çıkış yolunu “milliyetçiliğin, Aydınlanmanın ve Voltaire’in düşüncelerinin etkisi altında” (*a.g.e.*, 26) XVIII. yüzyıl ve sonrasında kültürel milliyetçilikte bulacaktır.

Artık Aydınlanmanın İngiltere’den çıktığını “temellerini aslında İngiliz filozoflarının ve iktisatçıların attığını, bizzat Voltaire’in bile İngiltere’deki ikameti sırasında onlardan öğrendiğini” (Niederhauser 2002: 586) biliyoruz. Fakat “bu terim başlangıçta sadece Fransa’da kullanılmıştır ve ancak sonraları, edebi, sanatsal, felsefi, ahlaki ve kültürel tezahürleriyle birlikte XVIII. yüzyılı nitelemek için tüm Avrupa’da yaygınlaşmıştır” (Mortier 1983: 11); yahut başka bir ifadeyle “XVIII. yüzyılın tipik fikrî özellikleri İngiltere’de oluşmuştur, fakat dünyayı Fransa üzerinden fethetmiştir” (Szerb 1989: 374). Hümanizm dönemi de dâhil olmak üzere Avrupa’da ortaya çıkan bütün fikir ve inanç akımları Macaristan’da da yansıma bulmuş ve yerleşmiştir; Orta Avrupa’da burjuvazinin ve sanayileşmenin merkezî Avrupa’ya göre daha geç bir dönemde oluşması, özellikle Aydınlanma fikirlerinin bu topraklarda toplumun alt katmanlarına sirayet edememesi sonucunu doğurmuştur. Fakat bu fikirler Macaristan’da, sayıları hayli kabarık olan asilzade sınıfı mensupları içerisinde, din adamları ve okuryazar kesimler arasında hızla yayılmıştır. Bu yayılışta özellikle Protestanların rolü büyüktür ve “Protestan ilahiyatçılar XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hollanda üniversitelerinde tam da bu yeni ruhu özümsemiştir; cömert

Hollanda vakıflarınca da desteklenen birçok Macar öğrenci Leyden, Utrecht ve Franeker üniversitelerinde öğrenim görmüştür. Leyden'da 1700'e kadar 420, Utrecht'te 1700'e kadar 300, Franeker'de ise 1709'a kadar 1200 civarında öğrenci bulunmuştur" (Szekfü 2002: 222). Yukarıdaki satırlarda da işaret edildiği üzere, Macarcanın bir bilim ve edebiyat dili haline getirilmesi gayretleri Hümanizm devrinde başlamış ve milli bağımsızlık mücadelesi de buna koşut ilerlemiştir. Bu gayretler Aydınlanma döneminde doruk noktasına ulaşmıştır; dolayısıyla şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Macaristan'da Aydınlanmanın dili Macarca, ideolojisi ise milliyetçiliktir.

Aydınlanma fikirleri öncelikle Viyana'da taraftar bulmuş ve Macaristan'a oradan yayılmıştır. "Voltaire ve ansiklopedistlerin ruhu, deizm, otorite karşıtlığı, kiliseye karşı lâkaydi, hatta antipati (...) Viyana'daki aristokrat çevrelerde moda haline gelmiştir (Szekfü 2002: 226). Mason locaları da Macaristan'da Aydınlanma düşüncelerini yayan en önemli kurumlardan biridir; bu localar kamu hayatında o zamana kadar bir araya gelemeyen toplumsal kesimlerin temsilcileri için her türden düşüncenin özgürce paylaşıldığı ve tartışıldığı ortamlar olmuştur. Habsburgların Macarları kendi yanlarına çekmek için uyguladığı en önemli taktik, asilzade aileleri kazanmaktır ve bu amaçla Kraliçe Mária Terézia Viyana'da 1760 yılında bir Macar muhafız kıtası oluşturmuş ve Macar asilzadelerinin çocukları burada eğitilmiştir.

Bu kurum monarşi yanlısı Macarlar yetiştirmek için tesis edilmiş olsa da, amaç tamamen ters tepmiş ve Macar Aydınlanmasının en önemli temsilcileri buradan çıkmıştır. Bu öğrencilerden biri de György Bessenyei'dir (1746–1811) ve 1772 yılında yayımladığı *Ágıs tragédiája* [Ágıs'in Trajedisi] isimli draması Macar Aydınlanmasının başlangıcı olarak kabul edilir. Bessenyei'nin "en sevdiği yazarlar Locke, Pope, Montesquieu, Voltaire ve Rousseau" (Klaniczay 1982: 92) gibi Aydınlanmanın en meşhur simaları olmuştur. Aslında hem tüm bir Aydınlanma ideolojisini hem de onun Orta Avrupa'daki, özellikle Macaristan'daki farklı dışavurumunu yazarın şu veciz ifadelerinden daha iyi hiçbir söz özetleyemez: "Ülkenin mutluluğunun en önemli araçlarından biri bilimdir. Bu, halk arasında ne kadar yaygın olursa, ülke de o kadar mutlu olur. Bilimin anahtarı ise dildir; üstelik çok dil öğrenmeye imkânı olmayan çoğunluğa bakıldığında, bu her ülkenin doğuştan gelen dilidir. O halde kendi halkı içerisinde bilimleri yaymak isteyen ve bu sayede onların mutluluğunu arttırmayı arzu eden milletin ilk işi bunu [anadilini] mükemmelleştirmek olsun" (aktaran Klaniczay 1961: 100). Bessenyei'nin eserleri estetik anlamda çağdaşı Avrupalı yazarların düzeyine erişemese de, esas amacı olan Macar dilinin yetkinleştirilmesi gayretleri başarıya ulaşmıştır. 1778 yılında yayımladığı

Magyarság [Macarlık] isimli yazısındaki ifadeleri, takipçilerinin de neredeyse parolası haline gelmiştir: “Her millet yabancı dilde değil, kendi dilinde âlim oldu” (aktaran Eckmann 1946: 45).

Aydınlanma düşünceleri Macaristan’da özellikle II. Joseph (1780–1790) ve II. Leopold’ün (1790–1792) hükümdarlık döneminde yaygınlaşmıştır. Fakat bu hükümdarların Almancayı yaygınlaştırma çabaları ve I. Franz (1792–1835) ile başlayan ve V. Ferdinand (1835–1848) döneminde de devam eden baskı ve sansür yılları Macar edebiyat hayatı için bir gerileme dönemi olmuştur. Bu baskı döneminde, Aydınlanmacı bir papaz olan Ignác Martinovics (1755–1795) ve destekçilerinin I. Franz’ın iktidarını devirmeyi ve Macaristan’daki toplumsal düzeni dönüştürmeyi amaçlayan gizli jakoben örgütlenmesi ortaya çıkarılmış, Martinovics ve arkadaşlarının bir kısmı 1795 yılında idam edilmiştir. Bessenyei’nin 1772 yılında edebiyat hayatına adım atışından 1795 yılındaki idamlara kadarki dönem Macar edebiyat tarihinde genel olarak Macar Aydınlanmasının ilk dönemi kabul edilir; ikinci dönem ise 1795 yılından, 1825 yılında başlayan Reform dönemine kadar sürer.

1795 yılındaki idamlar Macarların Avusturya’ya karşı verdiği siyasi mücadeleyi sekteye uğratmıştır ve bu tarihten sonraki mücadele edebiyat ve kültür alanlarında devam etmiştir. Yukarıda zikredilen gizli jakoben örgütlenmenin üyelerinden biri olan ve altı küsur yılını hapisanelerde geçiren Ferenc Kazinczy (1759–1831), Hümanizm döneminden itibaren Macar entelektüel hayatının en önemli meselesi olan Macar dilinin yetkinleştirilmesi, edebiyat ve bilim dili haline getirilmesi tartışmalarında yeni bir çığır açmıştır. Macar edebiyatında *nyelvújítás* (dil yenileştirme) olarak anılan dil devrimi Kazinczy’nin gayretleri sonucunda başarıya ulaşmıştır. Kazinczy’ye göre “yazar, yazısının güzel olmasından daha yüksek bir kanun tanımaz. Gramer ve alışkanlık ister müsaade etsin ister etmesin, onun için güzelliğe çalışmasına yardım eden her şey caizdir. Güzel ve iyi bir şeyi neticelendirmek şartıyla dili bozmak da saygıya değer” (Eckmann 1972: 29). 1811 yılında yayımladığı *Dikenler ve Çiçekler* (Tövisek és virágok) isimli eseri Macar dil devriminin manifestosu niteliğindedir ve bu yazısından sonra dil devrimi yandaşları ve karşıtları arasında büyük tartışmalar olmuştur. Bu tartışmalar 1825 yılında Macar Bilimler Akademisi’nin kuruluşuna ve dil devrimini bilimsel temeller doğrultusunda gerçekleştirmesine kadar devam etmiştir. Kazinczy aynı zamanda, zikredilen trajik olaylardan sonra dağılıp sürecine giren Macar edebiyat hayatını yeniden örgütlemiştir. Kazinczy “tarafından türetilmiş neredeyse 10.000 kelime olmaksızın kendisinden sonraki gelişim düşünülemez” (G. Tóth 1995: 52).

Macar Milli Marşının yazarı Ferenc Kőlcsey, ilk Macar romanı *Etelka*'nın yazarı András Dugonics ve ayrıca János Batsányi, Dániel Berzsenyi, Sándor Kisfaludy gibi şairler de Macar Aydınlanmasının önemli simalarıdır. Fakat dönemin en önemli şairi hiç tartışmasız Mihály Csokonai Vitéz'dir (1773–1805). Bálint Balassi ile başlayan Macar şiir sanatı, Csokonai üzerinden yürüyerek Sándor Petőfi, János Arany, Endre Ady ve József Attila gibi XIX. ve XX. yüzyılın büyük şairlerine ulaşmıştır. Macaristan Protestanlarının en önemli şehri olan Debrecen'de doğan Csokonai, burada Kalvencilerin kolejinde öğrenim görmüştür ve "İtalyan şiiriyle, dönemin Alman, İngiliz ve Fransız edebiyatıyla tanışmıştır" (Barany 1971: 321). Eski Macar edebiyatından ve ayrıca halk edebiyatından da ilham alan Csokonai'nin ilgi alanı sadece Avrupalı yazarlarla da sınırlı değildir; İran edebiyatının büyük siması Hafız hayranlık duyduğu şairlerdendir.

Macar Aydınlanması Avrupa Aydınlanma hareketlerinin kendine özgü bir uzantısıdır. Bu dönemin tartışmalarının merkezinde her zaman için dil ve bağımsızlık meseleleri en önemli yeri işgal etmiştir. Milli devlet ve bağımsızlık ideali her ne kadar XX. yüzyılın başlarına kadar bir hayal olarak kalsa da, Macarca edebiyat Aydınlanma dönemindeki dil devrimiyle çağdaşı Avrupa edebiyatlarını yakalayacak ve romantizm dönemi yazarları, ellerindeki bu *yeni dille* Macar edebiyatını yetkinleştirecektir.

KAYNAKÇA

- ANONYMUS, *Gesta Hungarorum*. (çev. Pais Dezső). Budapest: Magyar Helikon. 1977.
- BARANY, George (1971) "Hoping Against Hope: The Enlightened Age in Hungary", in *The American Historical Review* Vol. 76, No. 2 (Apr., 1971), 319-357.
- ECKMANN, J. (1946) *Macar Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: A.Ü.D.T.C.F. Yayınları.
- ECKMANN, J. "Macar Dili Devrimi", in Kessler 1972.
- G. TÓTH, Károly (1995) *Kis magyar irodalomtörténet*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- KESSLER, Gerhard ve Eckmann J. (1972) *Alman ve Macar Dillerinde Özleşme*, Ankara: TDK
- KLANİCZAY, Tibor – Szauder József – Szabolcsi Miklós (1961) *Kis magyar irodalomtörténet*, Budapest: Gondolat.
- KLANİCZAY, Tibor (ed.) (1964) *A magyar irodalom története*, I, Budapest: Akadémiai.
- KLANİCZAY, Tibor (ed.) (1982) *A magyar irodalom története*, Budapest: Kossuth
- MORTIER, Roland (1983) *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai*, Budapest: Gondolat.
- NIEDERHAUSER, Emil (2002) "Felvilágosodás és nemzeti mozgalom Kelet-Európában", in *Kisebbségkutatás* 2, 11 évf.: 585-595.
- SZEKFÚ, Gyula (2002) *Rövid magyar történet 1606–1939*, Budapest: Osiris.
- SZERB, Antal (1989) *A világirodalom története*, Budapest: Magvető.
- SZERB, Antal (1992) *Magyar irodalomtörténet*, Budapest: Magvető.
- ZRÍNYI, Miklós (1980) *Adriai tengernek syrenaia*, (tıpkıbasım) Budapest: Akadémiai/Magyar Helikon.